

Extravagantul domn Dickens

Optimismul dickensian exprimat la nivel vizual in hainele sale

Mihaela Nestor*

<https://doi.org/10.52744/AUCSFLSA.2025.01.18>

Rezumat:

Argumentând pentru a susține că Dickens este nemuritor in literatura mondială, Chesterton îl compara cu Thackeray și afirmă: "Scriitorul nemuritor, așa cum îl înțeleg eu, este de obicei acela care creează ceva universal într-o forma cu totul deosebita. Adică produce ceva interesant pentru toți oamenii, dar într-un fel propriu numai unui singur om, sau unei singure tari.(...) Dickens este totodată universal ca marea și tot așa de englez ca Nelson. Thackeray, George Eliot și alte celebrități ale acelei mari epoci engleze se pot compara cu Wellington întrucât ceea ce făceau ei- realism, studiu aprofundat al problemelor intelectuale, mulți oameni din Franța, Germania și Italia făceau la fel de bine, dacă nu și mai bine decât ei. Dickens însă crea ceva într-adevăr universal, ceva ce nu putea fi scris totuși decât de un englez." (Chesterton,1946, 218).

Cuvinte cheie: Dickens, vestimentație, literatură universală, design, auditoriu, discurs public

Abstract:

Arguing that Dickens is immortal in world literature, Chesterton compares him to Thackeray and states: "The immortal writer, as I understand him, is usually the one who creates something universal in a very special form. That is, he produces something interesting for all people, but in a way that is peculiar to only one man, or one country. (...) Dickens is at the same time universal as the sea and as English as Nelson. Thackeray, George Eliot and other celebrities of that great English age can be compared to Wellington because what they did - realism, a deep study of intellectual problems, many people in France, Germany and Italy did as well, if not better than them. But Dickens created something truly universal, something that could only be written by an Englishman." (Chesterton, 1946, 218).

Keywords: Dickens, clothing, universal literature, design, audience, public discourse

* Drd. Universitatea București

Chesterton îl citează pe George Gissing cu articolul "A critical Study" din 1898. (Chesterton, 1946, 21). Gissing arata că lumea în care s-a născut Dickens era una "crudă și aspră" în care Dickens ridiculiza închisoarea datornicilor cu mult optimism. Dickens reprezenta tocmai "entuziasmul frenetic al oamenilor" (Chesterton, 1946, 23) și afirma despre el însuși că este "un părinte iubitor pentru toți copiii fanteziei sale".

<https://www.collections.dickensmuseum.com/object-dh111>

Il putem admira aici în tabloul pictat de Robert William Buss în 1875 așezat într-un fotoliu din biroul său. Acest tablou realizat de Robert William Buss, un admirator entuziast al scrierilor lui Charles Dickens și contemporan al acestuia, a fost pictat la cinci ani după moartea autorului. Pictura postumă a lui Dickens omagiază imaginația vie a scriitorului și înfățișează personaje din toate cărțile sale, de la "Pickwick Papers" la "Edwin Drood", care îl înconjoară pe Dickens în biblioteca sa din Gad's Hill Place. Cadrul a fost creat după modelul ilustrației lui Luke Fildes "Empty Chair", iar figura lui Dickens a fost copiată după o fotografie bine cunoscută a lui John Watkins (1861-1863). Acest tablou nu a fost niciodată stilizat, dar calitatea sa eterică i-a adus titlul de "Visul lui Dickens".

<https://www.collections.dickensmuseum.com/object-dh309>

Această pictură în ulei, a doua din cele două realizate de Robert Hannah, înfățișează modul în care Charles Dickens a folosit biroul de lectură în timpul turneului său de lectură publică din 1858. Designul deschis al cadrului a însemnat că publicul îl putea vedea pe Dickens fără obstrucții. Acesta se baza foarte mult pe gesturile și mișcările întregului corp pentru a da viață personajelor sale îndrăgite. Scriitorul poarta un costum elegant negru și o cămașa albă.

În plus, Dickens a adaptat designul obișnuit al pupitrului, solicitând construirea unei cutii deasupra podiumului. Această modificare a fost făcută pentru ca scriitorul să aibă un loc unde să-și odihnească brațul în timpul lecturilor care durau de obicei două ore. Tabloul îl înfățișează pe Dickens în anul în care lecturile sale publice s-au transformat din evenimente caritabile într-o afacere profesională.

"Profitul net pentru el însuși, până acum, fusese de peste trei sute de lire sterline pe săptămână; dar acest lucru nu era nimic pe lângă succesul din Scoția, unde profitul său într-o săptămână, cu toate cheltuielile plătite, era de cinci sute de lire sterline. Plăcerea era sporită, de asemenea, de prezența celor două fiice ale sale, care i se alăturaseră peste graniță."(Forster,2019,277 traducerea mea).

În urma despărțirii de soția sa Catherine, Dickens și-a început turneul de lecturi publice. Aceasta a fost în parte pentru a câștiga bani, în parte mulțumită dragostei lui pentru spectacole, dar mai ales pentru a intra în contact cu publicul, de care se temea că l-ar putea abandona după destrămarea căsniciei sale, un subiect discutat pe larg. Lecturile au devenit o mare senzație teatrală în Marea Britanie, Irlanda, Scoția și în America, interpretările vii ale lui Dickens captivând publicul după cum el însuși afirma:

"Primirea pe care mi-au făcut-o a fost uluitoare(...) s-au așezat să se distreze; și cu siguranță s-au bucurat din toată inima până în ultima clipă." Nici în restul turneului său englezesc, în niciunul dintre orașele care au rămas, nu a avut motive să se plângă de lipsa unui salut călduros. La Sheffield au venit mulțimi mari, în exces față de locurile disponibile. La Leeds, sala s-a umplut peste măsură în jumătate de oră. La Hull, mulțimea imensă a trebuit să se adreseze domnului Smith pe scările galeriei, iar lecturi suplimentare au trebuit să fie facute, zi și noapte, "pentru oamenii din afara orașului și pentru cei din oraș"(Forster,2019,276 traducerea mea).

Această pictură în ulei îl arată pe Charles Dickens stând pe scenă în spatele biroului său de lectură, cu o carte deschisă în mână. Charles Dickens avea o gleznă îngrijită, o gambă frumoasă și haine deplorabil de țipătoare care erau disperarea prietenilor săi. Stilul său și ciorapii săi sunt analizați în cadrul unui proiect de cercetare la Muzeul Charles Dickens din vechea sa casă din Doughty Street, Londra.

Designul deschis al cadrului a făcut ca publicul să-l poată vedea pe Dickens fără obstrucții. Scriitorul se baza foarte mult pe gesturi și mișcări ale întregului corp pentru a da viață personajelor sale îndrăgite. În plus, Dickens a adaptat designul obișnuit al pupitrului, solicitând construirea unei cutii deasupra podiumului. Această modificare a fost făcută pentru ca Dickens să aibă un loc unde să-și odihnească brațul în timpul lecturilor care durau de obicei două ore.

Dickens îi scria prietenului său, actorul William Charles Macready (1793-1873), rugându-l să împrumute o vestă deosebit de elegantă pentru ca croitorul său să poată copia *"remarcabila și prețioasă vestă în care anumite dungii largi de albastru sau purpuriu se deghizau ca printr-o combinație de circumstanțe extraordinare"*(Hartley,2012,161). Dickens dorea să poarte noul articol de îmbrăcăminte la o nuntă *"ca un exemplu al gusturilor și dorințelor mele"* și pentru *"a eclipsa mirele"*. (Hartley,2012,161).

Mare iubitor de teatru, scriitorul adora să se costumeze și să apară pe scena în roluri diverse. Îl putem admira în această ilustrație îmbrăcat în costumul Căpitanului Bobadill dintr-o poză de C.R. Leslie. Din păcate,

poza este în alb și negru, dar potrivit prietenilor și apropiaților săi, ne putem imagina acest costum flamboiant de un mare efect scenic.

<https://digitalcollections.nypl.org/items/21d83b20-01fb-0131-b6fc-58d385a7bbd0>

Frankie Kubicki¹, curatorul proiectelor speciale de la Muzeul Charles Dickens, lucrează împreună cu istoricul de costume Miriam Phelan la conservarea singurelor perechi de ciorapi ai scriitorului care au supraviețuit, care vor fi curățate cu mare grijă pentru a păstra petele de transpirație și, probabil, ADN-ul său. De asemenea, ele cercetează arhivele pentru a găsi dovezi ale gustului său singular și lucrează la alte materiale textile, inclusiv la programele de mătase fabulos de scumpe pe care le-a tipărit pentru spectacolele de teatru private la care și-a recrutat întreaga familie și mulți prieteni. Proiectul a obținut o subvenție pentru arhivă și conservare din partea Societății Textile. Ciorapii negri au fost purtați, cu pete la vârf și la călcâi. Sunt confecționați din mătase și au o cusătură la gleznă.

¹ <https://www.alamy.com/stock-photo-curator-of-the-charles-dickens-museum-frankie-kubicki-with-a-woollen-136721905.html>

<https://www.collections.dickensmuseum.com/object-dh206>

1. Dickens a fost influențat de tatăl său, veșnic îndatorat, dar care se remarcă întotdeauna prin eleganță vestimentară. Înfațișarea lui Dickens a devenit mai elegantă pe măsură ce a început să câștige bani serioși, pe drumul său spre a deveni un autor de succes. El a scris despre copiii de la o școală de caritate care râdeau de "*pantalonii lui albi și de cizmele foarte strălucitoare*", iar un coleg jurnalist și poet, Charles Mackay (1814-89) colaborator la *All the Year Round* din 1868; și-a amintit :

2. "*Amintirea mea despre Charles Dickens... este aceea a unui tânăr proaspăt, chipeș și genial, cu o abundență de păr șaten, ochi strălucitori și maniere cordiale - mai degrabă înclinat spre ceea ce odinioară se numea "dandysm" în ceea ce privește vestimentația sa și spre o etalare mai degrabă exuberantă a bijuteriilor de pe vestă și de pe degete*".²

În mod dezamăgitor, singurul său costum care a supraviețuit este extrem de sobru, un costum de curte de culoare marină închisă, realizat cu doar câteva luni înainte de moartea sa, în 1870, pentru prezentarea sa în fața Prințului de Wales. Kubicki crede că a supraviețuit pentru că nu a mai fost purtat niciodată. A fost transmis prin familia sa și donat muzeului în 2013.

² Mackay, C. (1981). The Fastest Shorthand Reporter in London. In: Collins, P. (eds) Dickens. Interviews and Recollections. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-04591-4_6

Costumul purtat de Charles Dickens in 1870

<https://www.collections.dickensmuseum.com/object-dh206>

Conform sitului Muzeului Charles Dickens din Londra³, acesta este singurul costum care ne-a rămas de la Charles Dickens. Scriitorul a purtat acest costum la o ceremonie organizată la St James's Palace, la 6 aprilie 1870, în numele Reginei Victoria, de către Edward, Prinț de Wales. Inițial, o "levée" era simplul act al unui monarh care se trezea dimineața, dar a fost ridicat la un obicei ceremonial la curtea lui Ludovic al XIV-lea pentru a permite accesul intim la rege.

În Marea Britanie, aceste ceremonii au luat forma unor recepții formale în cadrul căreia oficialii, diplomații și ofițerii militari erau prezentați individual suveranului în Sala Tronului. Costumul de curte al lui Dickens aderă la noul stil de ținută de curte emis de biroul Lordului Chamberlain în 1869 și este format dintr-un "coatee"⁴ sau sacou stil militar, pantaloni, o vesta crem și două perechi de ciorapi (o pereche albă

³ <https://www.collections.dickensmuseum.com/object-dh206>

⁴ Un "coatee" era un tip de haină sau jachetă uniformă, care avea lungimea taliei în față și avea cozi scurte în spate. "Coatee"-ul a început să înlocuiască coada lungă în armatele vestice la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar a fost înlocuită de tunică la mijlocul secolului al XIX-lea.

și una neagră). De asemenea, Dickens a purtat o sabie ornamentală pentru acest eveniment.

Așadar , două perechi de ciorapi de mătase, una neagră și una albă, au venit împreună cu costumul, dar doar cea neagră fusese purtată. Kubicki a fost frapată, având în vedere că ciorapii au fost probabil îmbrăcați o singură dată ca și costumul, de cât de mult sunt purtați. Ea notează in Artsindustry.com că, atunci când Dickens dădea celebrele lecturi publice ale operelor sale, care îl lăsau atât de epuizat încât a fost avertizat că ar putea să-l ucidă, cămășile sale erau atât de transpirate încât a trebuit să comande mai multe.

"Era un suflet neliniștit, plin de o energie nervoasă pe care toți prietenii săi o remarcau", spune ea. "Cred că vedem acest lucru în acești ciorapi; probabil că se plimba de colo-colo și transpira de anxietate. Este ceva destul de emoționant în legătură cu ei".

"Poate fi ușor să ni-l imaginăm pe Dickens ca pe o figură austeră, pozând ușor sumbru în viața de mai târziu, dar descrierile lui Dickens și ale hainelor sale ne prezintă imaginea unui cumpărător de pe Savile Row cu un simț ascuțit al stilului, cu o predilecție pentru o vestă elegantă și un ochi îndrăzneț pentru un ansamblu plin de viață".

Ciorapii vor fi expuși alături de alte textile nou conservate, care anterior au fost considerate prea fragile pentru a fi expuse. Ciorapii de culoare crem sunt, de asemenea, din mătase și au o cusătură la gleznă, fiind ușor deteriorați, cu pete roz pe toată perechea.

Sacoul este confecționat din lână de culoare marină închisă, cu căptușeală din mătase neagră și nasturi aurii, realizat de C. Smith and Sons Ltd din Piccadilly. Paltonul are șase nasturi în față și găuri false pentru nasturi. La spate sunt patru nasturi, doi în partea de sus a cozii plisate și doi în partea de jos. Paltonul are un guler în picioare cu margini brodate cu aur. Manșetele și clapele festonate de la spatele hainei sunt tivite cu aceeași broderie aurie.

Sacoul este însoțit de pantaloni dintr-o țesătură similară, cu ornamente aurii. Pantalonii sunt căptușiți în partea de sus cu mătase neagră și au un mic buzunar ascuns în față. Pantalonii se închid în față cu nasturi mici din lemn maro, cu nasturi similari în față și în spate pentru a se atașa la bretelele.

Vesta este confecționată dintr-un bumbac de culoare crem. Se încheie în față cu cinci nasturi aurii mai mici. Are două buzunare în față.

Pantalonii sunt confecționați din aceeași lână neagră ca și haina, se termină sub genunchi, cu trei nasturi mici acoperiți cu mătase neagră la cusătura laterală și o mică cataramă aurie la tiv. În jurul taliei sunt șapte nasturi de lemn pentru a se atașa la bretele, iar fermoarul se încheie cu cinci nasturi de lemn mai mici. Există un buzunar mic pe cusătura de la

talie, în partea dreaptă. Pantalonii au patru zone decolorate în verde, probabil din cauza unor deteriorări ușoare.

Deși nu se cunosc scrisori ale lui Charles Dickens care să se concentreze exclusiv pe modă, există mai multe scrisori în care acesta discută despre importanța vestimentației în operele sale. Într-o scrisoare către ilustratorul său, Hablot Knight Browne, datată 7 octombrie 1842, Dickens a scris:

"Sunt nerăbdător ca ilustrațiile să fie cât mai fidele textului, mai ales în ceea ce privește îmbrăcămintea și manierele".

Acest lucru indică faptul că Dickens punea mare preț pe acuratețea și detaliile vestimentației și ale modei din romanele sale și dorea ca ilustrațiile sale să reflecte acest lucru.

Într-o altă scrisoare către Browne, datată 4 decembrie 1842, Dickens oferă instrucțiuni specifice pentru îmbrăcămintea unui personaj din viitorul său roman, "Martin Chuzzlewit". El scrie:

"Am o fantezie ca fetele din Pecksniffian să fie îmbrăcate în întregime în alb, cu volane din același material. Puteți să-mi faceți rost de vreun tipar sau desen care să mă ajute?"

Acest lucru demonstrează importanța hainelor în caracterizarea indivizilor în operele lui Dickens și modul în care acesta a folosit hainele pentru a face distincția între personaje și clase sociale.

În plus, într-un articol pentru "Household Words" din 1856⁵, Dickens scrie despre manierele, obiceiurile și îmbrăcămintea clasei de mijloc și despre modul în care aceste lucruri se schimbau în societatea victoriană. El observă că îmbrăcămintea și moda deveneau din ce în ce mai importante, chiar și pentru cei care nu-și puteau permite cele mai noi modele, și observă cum acest lucru reflectă schimbări sociale mai ample.

Deși aceste scrisori și articole nu oferă o perspectivă extinsă asupra opiniilor lui Dickens despre modă, ele oferă o privire asupra interesului său de a folosi hainele și îmbrăcămintea ca instrumente de caracterizare și comentariu social în operele sale.

Să ne gândim la hainele lui Pip și Estella din *Marile Speranțe*. Jocurile de seducție sunt arme tactice în sânul unei relații de putere iar hainele reprezintă o armă în aceasta luptă. Să ne gândim o secundă la personajul doamnei Havisham, mireasa abandonată în ziua nunții, imaginea cea mai puternică a unei feminități decrepite și a unei rochii de mirese în descompunere, ea exercita o enormă influență asupra pupilei sale Estella, care la rândul său exercita o putere de seducție neasemuită asupra lui Pip. Oamenii din categoriile de jos ale societății victoriene se

⁵ <https://www.djo.org.uk/household-words/volume-xiv.html>

uitau și se inspirau din ceea ce poarta vârful piramidei și *upper class*-ul britanic, un ceas de mână din aur sau o rochie din satin sau mătase fiind simboluri ale luxului epocii victoriene.

Să continuăm cu *Prietenul nostru comun*, ultimul roman terminat de Dickens în 1865 în care îmbrăcămintea și înfățișarea personajelor servesc adesea drept indicatori ai statutului social, ai bogăției și ai moralității lor. Un personaj notabil al cărui alegeri în materie de modă sunt discutate în roman este Bella Wilfer. Bella este prezentată inițial ca o tânără vanitoasă și materialistă, care este preocupată de aspectul ei și de statutul social care vine cu acesta. Dorința ei de bogăție și lux se reflectă în gustul ei pentru haine și accesorii la modă.

Un alt aspect al modei pe care Dickens îl explorează în *Prietenul nostru comun* este semnificația hainelor în contextul înșelăciunii și al deghizării. De-a lungul romanului, diverse personaje adoptă deghizări sau își ascund adevărata identitate prin schimbări de îmbrăcămintă și de înfățișare. Aceste deghizări joacă adesea un rol crucial în intrigă, subliniind tema înșelăciunii și a fluidității identității.

Charles Dickens înconjurat de personajele sale

<https://digitalcollections.nypl.org/items/c661bf18-ec77-1958-e040-e00a180652d1>

În *David Copperfield*, Charles Dickens folosește cu măiestrie costumele și accesoriile pentru a face distincția între personajele de diferite poziții sociale, evidențiind astfel diferențele de putere din cadrul narațiunii. Contrastul puternic dintre vestimentația personajelor de elită și cele subordonate servește drept reprezentare vizuală a dominației și opresiunii acestora asupra celorlalți. Un exemplu izbitor al acestei distincții este văzut în personajul domnului Murdstone, care emană un sentiment de autoritate rece prin hainele sale austere. Dickens îl descrie pe domnul Murdstone ca purtând un costum închis la culoare, o cămașă albă și o cravată neagră, subliniind seriozitatea și controlul pe care îl exercită asupra celorlalți. Vestimentația lui Murdstone reflectă personalitatea sa rigidă și dorința sa de a-i domina pe cei din jur. În contrast, personaje precum mătușa Betsey sunt portretizate în haine mai vibrante și mai excentrice, care reprezintă spiritul lor rebel și individualitatea. Când mătușa Betsey apare pentru prima dată în roman, este descrisă ca purtând o rochie de catifea purpurie și o șapcă cu o fundă roșie. Aceste alegeri vestimentare îndrăznețe o diferențiază pe mătușa Betsey de personajele conservatoare ale elitei și sugerează natura ei liber-spirituală și independența.

A se îmbrăca, a îmbrăca corpul este o strategie de putere la Dickens. În funcție de cum se îmbracă sau de cum poartă personajele accesoriile, semnalele puterii sunt declanșate. În funcție de cum vorbesc și cum se prezintă prin înfățișarea lor, personajele victoriene dickensiene sunt imediat încadrate în categorii sociale.

După cum notează Juliet John în articolul său *Dickens and Dandyism: Masking Interiority*, pentru Dickens, un gentleman devine un ticălos atunci când noblețea încetează să mai fie un scop în sine și devine un mijloc de a obține putere, statut și bani; deci, un mijloc de satisfacere a sinelui. Dandy-ii lui Dickens, la fel ca Dorian Grey al lui Oscar Wilde, sunt gentlemen unde manierele și morala nu sunt întotdeauna sinonime. Ei pot fi actori fascinanți și totalmente lipsiți de pasiune.

În scrierile lui Dickens, există adesea o explorare a relației complexe dintre aparență și substanță, dintre comportamentul exterior și caracterul interior al unui personaj.

Pentru Dickens, ideea de gentleman nu se rezumă doar la statutul social sau la modul în care cineva se poartă în societate. Mai degrabă, el susține că noblețea și moralitatea ar trebui să meargă mână în mână. Când un individ prioritizează aparența și superficialitatea în detrimentul valorilor morale și a integrității, atunci devine un ticălos în ochii lui Dickens.

Dandysmul, așa cum este prezentat în scrierile sale, reprezintă o preocupare pentru modă, pentru aparență și pentru impresia pe care o

crează asupra celor din jur. Cu toate acestea, în spatele acestei exteriorizări elegante și superficiale poate exista o lipsă de substanță, o lipsă de pasiune sau angajament față de lucruri cu adevărat importante.

3. Prin recurența dandy-ilor în operele sale, Dickens explorează tema complexă a identității și a moralității umane. El sugerează că aspectul exterior nu este întotdeauna un indicator al caracterului interior și că este important să ne uităm dincolo de aparențe pentru a înțelege cu adevărat cine este o persoană.

4. Potrivit sitului Artsandindustry.com, Elizabeth Wormeley, care l-a întâlnit pe Dickens la un dineu în Boston în 1842, afirma despre Dickens că a adus cu el două veste de catifea, una de un verde viu, cealaltă de un purpuriu strălucitor; acestea erau ornamentate cu o abundență de lanțuri de ceas de aur. În 1841, o vestă de satin negru era aproape costumul național al domnilor din America: astfel că nuanțele vii ale lui Dickens erau foarte vizibile.

5. De asemenea, potrivit aceluiși site, fiica primului ministru Lord John Russell, Georgina spunea despre Dickens că seara era vizibil pentru că purta o cămașă roz brodată cu alb, dar un geniu poate purta oricând ceea ce dorește.

În concluzie, Dickens își exprimă fascinația pentru dilemele morale și pentru complexitatea umană prin personajele sale și modul în care le costumează, subliniind importanța valorilor autentice și a integrității într-o lume în care superficialitatea și aparența pot fi adesea seducătoare. O extraordinară descriere i-o face Claire Tomalin la finalul biografiei sale din 2011 dedicate geniului britanic:

"Întreaga lume îl cunoaște pe Dickens. (...) Copilul-victimă, tânărul irepresibil de ambițios, reporterul, muncitorul demonic, plimbărețul neobosit. Radicalul, ocrotitorul orfanilor, ajutorul nevoiașilor, omul faptelor bune, republicanul. Cel care urăște și iubește America. Dătătorul de petreceri, magicianul, călătorul. Satiristul, suprarealistul, hipnotizatorul. Fiul supărat, prietenul bun, soțul rău, certaretul, sentimentalistul, amantul secret, tatăl disperat. Francofilul, jucătorul de jocuri, iubitorul de circuri, fabricantul de punch, scutierul de la țară, editorul, șeful, fumătorul, băutorul, dansatorul de reels și hornpipes, actorul (...) . De neînlocuit și irepetabilul Boz. Strălucirea din sală. Inimitabilul." (Tomalin, 2011, 416 traducerea mea)

Charles Dickens CREDIT: Corbis Historical

Bibliografie:

- Chesterton, G.K. "G. K. Chesterton on Charles Dickens". Encyclopedia Britannica, 11 Nov. 2022, <https://www.britannica.com/topic/G-K-Chesterton-on-Charles-Dickens-2215538>.
- Forster, John, *The Life of Charles Dickens*, Must Have Books, Canada, 2019.
- Fox, Caroline *Memories of Old Friends: Being Extracts from the Journals and Letters of of Penjerrick, Cornwall, from 1835 to 1871*.
- Hawksley, Lucinda, *Charles Dickens and His Circle*, National Portrait Gallery Publications, UK, 2016.
- Hartley, Jenny, Editor of *The Selected Letters of Charles Dickens*, Oxford University Press, New York, 2012.
- Mackay, C. (1981). *The Fastest Shorthand Reporter in London*. In: Collins, P. (eds) Dickens. Interviews and Recollections. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-04591-4_6
- Tomalin, Claire, *Charles Dickens. A Life*, Viking, Penguin Group, 2011, UK.

Fotografii:

- Billy Rose Theatre Division, The New York Public Library. "Charles Dickens, as Captain Bobadill from a picture by C.R. Leslie, R.A." *The New York Public Library Digital Collections*. 1871-09-21. <https://digitalcollections.nypl.org/items/21d83b20-01fb-0131-b6fc-58d385a7bbd0>
- General Research Division, The New York Public Library. "Charles Dickens surrounded by his characters" *The New York Public Library Digital Collections*. 1890. <https://digitalcollections.nypl.org/items/c661bf18-e777-1958-e040-e00a180652d1>
- Billy Rose Theatre Division, The New York Public Library. "Charles Dickens, as Captain Bobadill from a picture by C.R. Leslie, R.A." *The New York*

Public Library Digital Collections. 1871-09-21. <https://digitalcollection.s.nypl.org/items/21d83b20-01fb-0131-b6fc-58d385a7bbd0>
<https://www.photohistory-sussex.co.uk/DickensCharlesPortraits.htm>
<https://www.royalacademy.org.uk/art-artists/name/hablot-knight-phiz-browne>

Situri:

<https://dickensmuseum.com/>
<https://dickensletters.com/letters/charles-mackay-3-jul-1857>
<https://www.artsindustry.co.uk/news/2072-dickens-as-you-never-knew-him>
https://www.open.ac.uk/library/digital-archive/evt/SL_41.html#doc=SL_text_41&page=SL_41_2v
[https://www.nypl.org/The Public Library Digital Collections, 1871, New York](https://www.nypl.org/The_Public_Library_Digital_Collections,_1871,_New_York)
<https://www.djo.org.uk/household-words/volume-xiv.html>
<https://www.britannica.com/biography/Charles-Dickens-British-novelist>